

УДК 347.965

 DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.6471073>
Т.Б. ВІЛЬЧИК,

 професор кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, м. Харків, Україна; e-mail: kafe-agata@i.ua;

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2637-3721>

ПРАВО НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВОВУ (ЮРИДИЧНУ) ДОПОМОГУ ПО ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

T.B. VILCHYK,

 Professor, Chair of Civil Justice and Advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, Doctor of Law, Full Professor, Kharkiv, Ukraine; e-mail: kafe-agata@i.ua;

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2637-3721>

RIGHT TO FREE LEGAL AID IN CIVIL CASES IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

Постановка проблеми. Конституція України заклала підвалини становлення інституту безоплатної правової допомоги, а в редакції Основного Закону від 2 червня 2016 року ст. 59 кожному гарантується право на професійну правничу допомогу, яка у випадках, передбачених законом, надається безоплатно. Для реалізації цього конституційного припису було прийнято Закон України від 2 червня 2011 року № 3460 "Про безоплатну правову допомогу". Передбачена Законом можливість суб'єкта на безоплатну вторинну правову допомогу користуватися такою правовою послугою як представництво інтересів в судах у цивільному процесі кореспондується зі ст.38 Цивільного процесуального кодексу України, якою передбачена можливість участі у цивільній справі представника. Таким чином, особа, яка отримує безоплатну вторинну правову допомогу, в цивільному процесі, є довірителем своїх процесуальних прав і обов'язків визначеному Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги представникові. У зв'язку з розвитком правовідносин та поглибленням їх правового регулювання надання правової допомоги є елементом забезпечення ефективної доступності осіб до правосуддя. 31 березня 2021 року Комітетом міністрів Ради Європи були ухвалені Керівні принципи щодо ефективності та дієвості систем надання безоплатної правової допомоги у сферах цивільного та адміністративного права, метою яких є надання загальних пропозицій, які можуть зробити національні системи надання безоплатної правової допомоги у сферах цивільного та адміністративного права більш ефективними та дієвими, щоб захистити права найбільш знедолених і вразливих членів суспільства і забезпечити доступ до правосуддя всім своїм громадянам. У цьому контексті представляє інтерес аналіз міжнародних стандартів надання безоплатної правової допомоги, а також правового регулювання реалізації права особи на безоплатну правову допомогу у цивільному та адміністративному судочинстві у рішеннях Європейського суду з прав людини. Виходячи з цього, до **завдань** роботи слід віднести дослідження правового регулювання реалізації права особи на безоплатну правову допомогу на міжнародному рівні, у тому числі – аналізу судової практики ЄСПЛ. **Методами** вирішення поставлених завдань у роботі є: порівняльно-правовий, що застосовувався при вивченні міжнародних стандартів реалізації права особи на безоплатну правову допомогу, метод аналізу судової практики, що був використаний при аналізі рішень Європейського Суду з прав людини, а також метод узагальнення, який застосовувався в ході формулювання висновків статті. **Результатами** дослідження є висловлення певних пропозицій щодо подальшого вдосконалення законодавства України, що регулює надання безоплатної правової допомоги у цивільному та адміністративному судочинстві, гармонізації його із європейським. У **висновках** роботи пропонується зокрема, привести у відповідність із Законом України "Про безоплатну правову допомогу" норми КУпАП України, закріпивши в них право особи на БПД, передусім при адміністративному затриманні, коли можуть мати місце найбільш серйозні порушення конституційних прав громадян.

Ключові слова: безоплатна правова допомога; права людини; міжнародні стандарти прав людини; гарантії реалізації права на правову допомогу; доступність правосуддя; Європейський суд з прав людини

Problem statement. The Constitution of Ukraine laid the foundation for the establishment of the institution of free legal aid, and in the version of the Basic Law dated June 2, 2016, Art.59 everyone is guaranteed the right to professional legal assistance, which is provided free of charge in cases provided for by law. To implement this constitutional provision, the Law of Ukraine dated June 2, 2011 No. 3460 "On Free Legal Aid" was adopted. In connection with the development of legal relations and the deepening of their legal regulation, the provision of legal aid is an element of ensuring effective access to justice for individuals. On March 31, 2021, the Committee of Ministers of the Council of Europe adopted the Guidelines on the efficiency and effectiveness of systems for the provision of free legal aid in the fields of civil and administrative law, the purpose of which is to provide general proposals that can be made by national systems for the provision of free legal aid in the fields of civil and administrative law more efficient and effective to protect the rights of the most disadvantaged and vulnerable members of society and ensure access to justice for all its citizens. In this context, the analysis of the legal regulation of the realization of the right of a person to free legal aid in civil and administrative proceedings in the decisions of the European Court of Human Rights is of interest. **Purpose:** a study of the legal regulation of the realization of a person's right to free legal aid in the judicial practice of the ECtHR. **Methods** of solving the tasks set in the work are: comparative-legal, which was used in the study of international standards for the realization of a person's right to free legal aid, the method of judicial practice analysis, which was used in the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, as well as the generalization method, which was used in the course of formulating the conclusions of the article. **The results** of the study are the expression of certain proposals regarding the further improvement of the legislation of Ukraine, which regulates the provision of free legal aid in civil and administrative proceedings, and its harmonization with European legislation. **In Conclusions** is proposed, in particular, to bring the provisions of the Code of Administrative Offenses of Ukraine into line with the Law of Ukraine "On Free Legal Aid", enshrining in them the right of a person to free legal aid in case of administrative detention, when the most serious violations of the constitutional rights of citizens may occur.

Key words: *legal aid; human rights; international human rights standards; guarantees the right to legal aid; access to justice; the European Court of Human Rights*

Постановка проблеми

Система безоплатної правової допомоги працює в Україні вже 10 років. З 1 січня 2013 р. безоплатна вторинна правова допомога (БВПД) надається у кримінальному процесі. З 1 липня 2015 р. доступ до БВПД у цивільному та адміністративному процесах отримали деякі соціально незахищені категорії громадян – малозабезпечені, люди з інвалідністю, учасники бойових дій, внутрішньо переміщені особи, постраждали від домашнього насильства, діти тощо. Проаналізувавши тенденцію й динаміку дотримання норм щодо надання БВПД, зазначимо, що організація надання безоплатної правової допомоги у цивільному та адміністративному процесах значно складніша, ніж у кримінальному. Зокрема, визначити критерії оплати за роботу "цивілістів" набагато складніше.

Закон України "Про безоплатну правову допомогу" [1] (далі – Закон) зробив чинну систему безоплатної правової допомоги (БПД) в Україні більш ефективною, оскільки він створив правову базу та закріпив механізм реалізації права кожного на правову допомогу у випадках, коли вона повинна надаватися безоплатно. Закон відповідає низці міжнародних угод, учасницею яких є наша держава. Разом із тим деякі положення чинного законодавства, що регулюють право особи на правову допомогу, потребують

свого подальшого вдосконалення, на що звертається увага як науковцями, так і практиками, розробляються зміни та доповнення до законодавства України про безоплатну правову допомогу [2]. Зокрема, у Законі установлені обов'язки адвоката, натомість обов'язки клієнта не передбачені, за винятком згадки про необхідність правдивого подання відомостей про фінансовий стан, постійному вдосконаленню підлягає перелік осіб, що мають право на безоплатну правову допомогу, тощо.

Проблеми організації інституту безоплатної правової допомоги, у тому числі у цивільному судочинстві, досліджувалися багатьма українськими науковцями. Це, зокрема, Є.Ю. Бова [3], дисертаційне дослідження якого було присвячено організації безоплатної правової допомоги в Україні у 2009 році, тобто ще до створення системи БПД в Україні у 2011 році. Лише частково проблеми інституту безоплатної правової допомоги досліджені у роботах монографічного рівні, таких авторів, як А.В. Козьминих [4], Л.В. Тацій [5]. Низка статей присвячена міжнародним стандартам права особи на безоплатну правову допомогу (наприклад, стаття А.В. Богми [6], Д.В. Гончара [7]). Проблемами безоплатної правової допомоги займалися і зарубіжні дослідники, серед них доцільно виділити роботи Роджера Сміта [8], який опікувався регулюванням

системою БПД у Великій Британії, М. Кіку [9], у роботах якої в основному аналізувалися системи надання субсидованої юридичної допомоги у Болгарії та країнах колишнього Радянського Союзу, а також М. Кузінса (Cousins, 1994), який розглядав проблеми досліджуваного інституту на рівні окремих країн (Франція, Ірландія) [10]. Однак окремого дослідження, яке було б присвячено аналізу права на безоплатну правову (юридичну) допомогу у практиці Європейського Суду з прав людини по цивільним та адміністративним справам, на цей час не проводилось.

Тому *метою* статті є визначення міжнародного та національного законодавства, що регулює надання безоплатної правової допомоги у цивільному та адміністративному судочинстві, а також рішень Європейського Суду з прав людини з вказаних питань. Її *новизна* полягає у формулюванні певних пропозицій, спрямованих на подальше вдосконалення законодавства України, що регулює надання безоплатної правової допомоги у цивільному та адміністративному судочинстві, гармонізацію його із європейським.

Аналіз міжнародно-правових стандартів надання безоплатної правової допомоги

Міжнародні документи безпосередньо не закріплюють право на безоплатну правову допомогу у цивільному судочинстві. Більшість міжнародно-правових документів, в яких згадується безоплатна правова допомога, обмежуються констатацією необхідності надання такої допомоги в певних випадках. Зокрема, ст.2 Конвенції СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах свідчить про те, що громадяни кожної з договірних сторін та інші особи, які проживають на її території, користуються безоплатною правовою допомогою на територіях інших договірних сторін на тих самих умовах, що й громадяни [11]. Положення аналогічного характеру включено у низку двосторонніх договорів України з іншими країнами.

Конвенція з питань цивільного процесу, укладена в Гаазі в 1954 р., також містить положення про надання безоплатної правової допомоги громадянам країн-учасниць на тих умовах, що й громадянам, а також конкретизує процедуру перевірки потреби особи в безоплатній правовій допомозі [12].

Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті ООН [13], містять окреме положення, що встановлює обов'язок держави надавати фінансові кошти для надання юридичних послуг

бідним, при цьому не вказуючи, що дане положення стосується тільки юридичної допомоги в межах кримінального розгляду. Проект Декларації ООН про незалежність судових органів [14, с.38] ("Декларація Сінгхві") у ст.95 передбачає, що уряди "несуть відповідальність за надання коштів для фінансування програм із надання належних юридичних послуг тим особам, які не можуть оплатити судовий розгляд", без вказівки на якісь відмінності між цивільним і кримінальним судочинством.

Рада Європи прямо вказує, що безоплатна юридична допомога має надаватися в усіх "судових справах", під якими розуміються "будь-які справи, що розглядаються судом у цивільних, торгових, адміністративних, соціальних або фінансових питаннях". У Резолюції (76) 5 Комітету міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах від 18.02.1976 р. наголошується, що з метою усунення перешкод економічного характеру для доступу до правосуддя і надання незабезпеченим і малозабезпеченим особам більших можливостей здійснення їхніх прав у державах-членах доцільно гарантувати рівні умови отримання БПД громадянами держав-членів ЄС і тими іноземцями, щодо яких така рівність умов є найбільш обґрунтованою. Урядам держав-членів рекомендовано надавати на тих же умовах, що і власним громадянам, безоплатну правову допомогу по цивільних, господарських і адміністративних справах незалежно від характеру суду, який здійснює юрисдикцію, а) фізичним особам – громадянам будь-якої держави-члена; б) усім іншим фізичним особам, які постійно проживають на території держави-члена, де має відбуватися судове провадження [15].

У Резолюції (78) 8 Комітету міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і консультації від 02.03.1978 р. [16] закріплюється, що ніхто не може бути через перешкоди економічного характеру позбавлений можливості використання або захисту своїх прав у будь-яких судах, повноважних виносити рішення по цивільних, господарських, адміністративних, соціальних чи податкових справах. З цією метою кожна особа має бути наділена правом на необхідну безоплатну правову допомогу в судовому провадженні.

При розгляді того, чи така допомога є необхідною, слід ураховувати: а) фінансові можливості та зобов'язання відповідної особи; б) очікувані судові витрати. Проте, як відмічає М. Кіку, навіть сьогодні немає загальноприйнятого ви-

значення "безоплатна юридична допомога в цивільному судочинстві", і наукове співтовариство не прагне його формулювати [17, с.114].

Право на безоплатну правову допомогу у цивільному процесі у рішеннях Європейського суду з прав людини

Найбільш повне розкриття природи права на безоплатну правову допомогу отримало в рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Через свою важливість право на доступ до суду було визнано ЄСПЛ як основне право особистості (*Golder v. United Kingdom* (1975) [18]), а потім ЄСПЛ у своїй практиці пішов далі, наголосивши, що право на доступ до суду також передбачає право на безоплатну правову допомогу в деяких категоріях цивільних справ [19], та сформулював критерії для оцінки необхідності надання такої допомоги. До них належать: значення результатів судового розгляду для людини; складність справи з точки зору процедури і питань, що розглядаються; обов'язковість участі адвоката як представника відповідно до національних законів; здатність особи самостійно представляти свої інтереси в порівнянні з іншими сторонами процесу; відсутність у людини можливості оплачувати юридичні послуги.

ЄКПЛ не містить чіткого формулювання "гарантія права на безоплатну юридичну допомогу в ході розгляду цивільних справ". Однак, на думку ЄСПЛ, вона повинна надаватися, зокрема, у тому випадку, якщо цього вимагають інтереси правосуддя. Обов'язок надати особі безоплатного представника у цивільних справах, на переконання ЄСПЛ, іноді виступає одним із способів забезпечення справедливого судового розгляду, передбаченого п.1 ст.6 ЄКПЛ (*Van der Musselle* (1983) [20]).

Принцип справедливості, закріплений у ст.6 Європейської Конвенції з прав людини (ЄКПЛ), може також вимагати необхідності надання БПД для забезпечення учаснику цивільного процесу можливості ефективно представляти свої інтереси і зберігати в цьому плані паритет із протилежною стороною.

Основним прецедентним рішенням є справа *Airey v. Ireland* (1979), по якій ЄСПЛ вказав: "Конвенція спрямована на те, щоб гарантувати не теоретичні та ілюзорні права, а права ефективні та реальні. Особливо це стосується права доступу до правосуддя у світлі того значення, яке має в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд. Однак це правило не означає обов'язок надавати правову

допомогу по всіх цивільних справах. Стаття 6 (1) вимагає надання правової допомоги тільки, коли допомога адвоката необхідна для забезпечення реального доступу до правосуддя або через те, що по певних категоріях справ юридичне представництво є обов'язковим за внутрішнім законодавством деяких держав-учасниць, або через складність процесу" [21].

У справі *Golder v. United Kingdom* [22] ЄСПЛ вирішив одну з принципових проблем доступу до правосуддя: він встановив, що відмова у можливості скористатися юридичною допомогою у цивільній справі порушує положення п.1 ст.6 Конвенції. Чи призведе відсутність БПД до порушення Конвенції, буде залежати від фактів справи. Саме суддя має визначати, чи вимагають інтереси правосуддя того, щоб учаснику цивільного процесу була надана безоплатна правова допомога в тому випадку, якщо особа не має достатніх коштів для оплати послуг адвоката.

Наприклад, у справі *Steel and Morris v. the United Kingdom* (2005) [23] ЄСПЛ визнав необхідність надання безоплатної юридичної допомоги у цивільній справі, яка була виключно складною, та при цьому однієї зі сторін, що не мала можливості оплатити юридичну допомогу, протистояла комерційна організація, здатна найняти команду адвокатів і юристів.

БПД може бути необхідна у цивільних справах для того, щоб забезпечити ефективність доступу до правосуддя і справедливості судового розгляду. Так, справа *Perks and others v. the United Kingdom* (1999) [24] стосувалася кількох заявників, позбавлених волі з причини несплати ними податку. ЄСПЛ постановив, що, беручи до уваги ступінь тяжкості покарання, що загрожувало заявникам, а також складність застосування відповідного закону, інтереси правосуддя вимагають, щоб з метою забезпечення справедливого судового розгляду заявникам була надана безоплатна юридична допомога. Серйозність загрози для заявника повинна враховуватися при оцінці адекватності та справедливості процесу у справі та необхідності надання БПД.

У справі *P., C. and S. v. United Kingdom* (2002) ЄСПЛ зазначив, що присутність професійного представника була необхідною як у зв'язку із серйозністю питання, що розглядалося, так і через відсутність у заявниці – матері новонародженої дитини достатнього рівня емоційної відстороненості для об'єктивного розуміння правової позиції у справі [25].

Якщо згідно з внутрішнім законодавством суд може надати юридичну допомогу учаснику цивіль-

льного процесу, то залишення клопотання про таку допомогу без формальної відповіді означає порушення права на доступ до суду, закріпленого в ст.6 (1) ЄКПЛ. Як наслідок, у справі *B. v. Slovakia* (2003) заявниця – інвалід – не мала можливості бути присутньою на засіданні суду, де розглядалася її скарга на адміністративне рішення щодо її виплат. ЄСПЛ визнав, що за таких обставин заявниця не мала можливості відстоювати свої вимоги на рівних з відповідачем умовах [26].

В юрисдикціях деяких країн – членів Ради Європи, наприклад Кіпру, відсутнє положення про надання БПД у цивільних справах, тим не менш у деяких випадках послуги захисника можуть оплачуватися державою. Так, питання надання БПД по цивільних справах було переглянуто у справі *Andronicou and Constantinou v. Cyprus* (1997) [27], у якій ЄСПЛ підкреслив, що в той час, як ст.6 Конвенції гарантує ефективність права доступу до правосуддя при встановленні цивільних прав та обов'язків, вона залишає державам право вибору тих засобів, якими буде досягнута ця мета.

Надання правової допомоги – це один із засобів, але існують й інші. Інший засіб забезпечення права доступу до правосуддя – це спрощення процесу. Так, правове представництво в промислових трибуналах не є необхідним, оскільки ці процедури ведуться в практичній і цілеспрямованій манері, без переважності формальностями (див. Коментар до п.26 у справі *Ейрі проти Ірландії*) [21].

У межах ст.6 (1) може також виникнути питання про обставини, за яких БПД може бути надана. Так, у справі *X. v. UK* (1981) [28] ЄСПЛ було встановлено, що відмова у наданні правової допомоги у цивільних справах, які не мають шансу на успіх, не є відмовою в доступі до правосуддя, якщо відмова не є довільною та особа може домогтися вирішення своєї справи в інший спосіб.

На думку ЄСПЛ, ідея безоплатної правової допомоги може працювати ефективно в умовах обмеженості ресурсів грошових коштів тільки у певних випадках, коли встановлені правила, що регулюють необхідність надання таких коштів державою. У справі *Steel and Morris v. UK* (2005) [22] ЄСПЛ зазначив, що вирішення питання про надання БПД залежно від фінансового становища учасника процесу і від судової перспективи справи може бути прийнятним. ЄСПЛ також указав, що держава не зобов'язана використовувати державні кошти для забезпечення повної рівності можливостей між особою, якій на-

дається допомога, й іншою стороною до тих пір, поки кожна зі сторін має розумну можливість відстоювати свої вимоги в умовах, які не ставлять її в помітно гірше становище порівняно з процесуальним супротивником.

Що стосується питання надання БПД у вищестоящих судових інстанціях, то, наприклад, по справі *Aerts v. Belgium* (1998) [29] відмова Ради з надання безоплатної юридичної допомоги (далі – Рада) у наданні БПД для подання касаційної скарги у цивільній справі зачіпила саму суть права заявника на доступ до правосуддя, гарантованого ст.6 (1) ЄКПЛ. Так, заявник оскаржував своє направлення у психіатричну лікарню. Рада відмовила в задоволенні клопотання через відсутність вагомих підстав. ЄСПЛ указав, що Рада не повинна була оцінювати перспективи апеляції на успіх, це питання мав вирішувати касаційний суд. Таким чином, необхідність надання БПД у цивільному процесі безпосередньо впливає з принципу дотримання прав людини.

У цивільному, так само як і в кримінальному, процесі наріжним каменем концепції справедливого судового розгляду є те, що учасник процесу не може бути позбавлений можливості ефективно відстоювати свої вимоги перед судом, а також те, що йому має бути забезпечена рівність можливостей з протилежною стороною в реалізації своїх прав. Конституційні принципи верховенства права, рівного доступу до правосуддя, справедливого судового розгляду та інші підкреслюють правомірність цієї позиції.

Стаття 14 (1) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає, що справедливий судовий розгляд повинен забезпечуватися "при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого особі, або при визначенні його прав і обов'язків у будь-якому цивільному процесі". Термін "цивільний процес" застосовувався до широкого спектра цивільних або адміністративних спорів. Отже, як зазначає Р.Дж. Вілсон (*Wilson, 2002*), право на юридичну допомогу має надаватися в усіх випадках, якщо воно визнане необхідним основоположним компонентом права на справедливий розгляд, доступний кожному [30].

Стаття 6 (3) (с) ЄКПЛ гарантує право на юридичне представництво для "кожного обвинуваченого в кримінальному злочині". Оскільки кримінальне законодавство Високих Договірних Держав відрізняється, ЄСПЛ розглядає поняття "кримінальний злочин" і "кримінальне обвинувачення" як автономні з більш широкою сферою застосування, ніж за кримінальним процесуаль-

ним правом окремої Високої Договірної Сторони Конвенції.

Завдяки практиці ЄСПЛ були вироблені критерії віднесення конкретного обвинувачення до категорії "кримінального" (*Ravnsborg v. Sweden* (1994), *Benham v. the United Kingdom* (1996), *Engel v. the Netherlands* (1976) та ін. [31; 32]).

По-перше, хоча ЄСПЛ розуміє обвинувачення як "кримінальне", усе ж таки це обвинувачення визначається національним законодавством Високих Договірних Сторін як "кримінальне", однак ЄСПЛ неодноразово заявляв, що "критерії, які містяться у внутрішньому праві держави-відповідача при визначенні певного правопорушення як кримінального, мають лише відносне значення" (*Kadubec v. Slovakia*, *Ozturk v. Germany*, *Benham v. United Kingdom* та ін.) [33].

По-друге, якщо обвинувачення за національним законодавством не є кримінальним, ЄСПЛ виходить з двох альтернативних критеріїв: 1) характер правопорушення та/або 2) ступінь суворості відповідальності, до якої може бути притягнений правопорушник (*Engel and others v. the Netherlands*). Коли окремий аналіз кожного з критеріїв не дозволяє досягти чіткого висновку про існування кримінального обвинувачення, може застосовуватися кумулятивний підхід (*Bendenoun v. France*) (1994) [34].

Право на безоплатну правову допомогу у адміністративному судочинстві у практиці ЄСПЛ

Залежно від характеру правопорушення і ступеня суворості покарання, яке може бути призначене особі, щодо якої ведеться провадження у справі про адміністративне правопорушення, така особа може підпадати під конвенційне поняття "обвинувачений у кримінальному злочині" ("кримінальне обвинувачення") із впливаючими з цього гарантіями, у тому числі "за браком достатніх коштів для оплати послуг захисника користуватися послугами призначеного їй захисника безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя".

У практиці ЄСПЛ досить широко застосовується поняття "кримінальне обвинувачення". Так, наступні правопорушення були визнані такими, що підпадають під визначення "кримінальне обвинувачення": правопорушення у сфері дорожнього руху, за які передбачені штраф або обмеження права керування транспортним засобом (*Schmautzer v. Austria*, *Malige v. France* (1998), *Lutz v. Germany* (1987)), податкові правопорушення (*Bendenoun v. France*, *Jussila v.*

Finland (2006)), митні (*Salabiaku v. France* (1988)), порушення правил конкуренції (*Société Stenuit v. France* (1992)) і фінансові правопорушення (*Guisset v. France* (2000)) [35, с.145–147].

ЄСПЛ установив, що "позбавлення волі, яке застосовується як покарання, крім тих покарань, які за своїм характером, тривалістю або манерою виконання не можуть бути попереджувальними", належить до кримінальної галузі (*Engel v. the Netherlands*) (1976) [32]. Так, у справі *Lauko v. Slovakia* (1998) ЄСПЛ визнав, що незначне правопорушення, що полягає в обвинуваченні сусіда без належних підстав у заподіянні незручностей, за яке передбачена відповідальність у виді штрафу, є "за своїм характером кримінальним" у зв'язку із загальним, превентивним та штрафним характером звинувачення [36].

На думку ЄСПЛ, немає ніяких підстав вважати, що кримінальне правопорушення, про яке говорить Конвенція, неминуче передбачає певний ступінь серйозності. Це суперечило би предмету і меті ст.6, яка гарантує "кожному обвинуваченому в скоєнні кримінального злочину право на суд і на справедливий судовий розгляд, якщо державі було б дозволено вилучити зі сфери застосування цієї статті (ст.6) цілу категорію правопорушень лише на тій підставі, що вони є малозначними" (*Ozturk v. Germany*) [37].

Наведене положення було підтримано в наступних рішеннях, в яких ЄСПЛ постановив, що "відносна відсутність серйозності покарання не може позбавити правопорушення властивого йому кримінального характеру" (*Kadubec v. Slovakia*) [33].

Згідно з рішеннями ЄСПЛ у деяких випадках особи, які притягуються до адміністративної відповідальності у виді штрафу, позбавлення прав або арешту, можуть бути визнані такими, що "притягуються до кримінальної відповідальності" з усіма впливаючими звідси гарантіями для таких осіб, у тому числі гарантією на безоплатну юридичну допомогу адвоката. Так, у справі пенсіонерки В.Н. Михайлової проти Росії, якби В.Н. своєчасно не сплатила штраф, вона ризикувала бути оштрафованою повторно на велику суму або бути підданою адміністративному арешту до 15 діб через несплачений штраф. ЄСПЛ указав, що оскільки правопорушення, за яким В.Н. була притягнута до відповідальності, за своїми характеристиками є кримінальним (непоко́ра законній вимозі співробітника міліції), В.Н. мала право на безоплатного захисника, гарантоване відповідно до ст.6 (3) (с) Конвенції [38]. По іншій справі ЄСПЛ визнав, що

потенційність застосування суворого покарання враховується при визначенні кримінального характеру правопорушення [39].

Складність справ про притягнення до адміністративної відповідальності на прикладі справи В.Н. при їх зовнішній легкості пояснюється такими двома причинами. По-перше, у справах даної категорії присутні такі ж елементи правопорушення, як і у кримінальних справах (доведення об'єктивної сторони порушення громадського порядку, вини і наявності інших елементів, що належать до кримінальних злочинів тощо). По-друге, від характеристики конкретної людини, її можливості постати перед судом. У даному випадку пенсіонерка була поставлена в умови, коли вона була змушена захищатися від звинувачень у скоєнні двох правопорушень із санкцією до 15 днів арешту. Незважаючи на те, що В.Н. фізично могла постати перед судом, заявляти усні та долучати до справи письмові заяви, допитувати свідків, проте літня людина без юридичної освіти не у змозі була з цим впоратися успішно. Відсутність адвоката у справі В. Н. порушила основну складову справедливості правосуддя.

Убачається, що захист прав людини як основа права на юридичну допомогу в цивільному та адміністративному судочинстві має стати серйозним аргументом на користь того, щоб повному оцінити його значення і перевести на новий нормативний рівень у нашій державі. Так, відповідно до ст.14 Закону "Про безоплатну правову допомогу" особи, до яких застосовано адміністративне затримання, є суб'єктами права на безоплатну вторинну правову допомогу та мають право на здійснення представництва їх інтересів в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру (частини 2 і 3 ст.13 Закону) [1]. На жаль, ані ст.268 КУпАП, яка встановлює права особи, що притягується до адміністративної відповідальності, ані ст.261 КУпАП [40], яка регулює порядок адміністративного затримання особи, не вказують на право такої особи на безоплатну правову допомогу адвоката, яка повинна надаватися відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу" певним категоріям осіб. У ст.261 КУпАП говориться, зокрема про необхідність інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про кожний випадок адміністративного затримання осіб, крім випадків, якщо особа захищає себе особисто чи запросила захисника [40].

Лише у ст.271 КУпАП говориться про таке право: "Якщо особа є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, у розгляді справи про адміністративне правопорушення може брати участь адвокат, який призначений Центром з надання БВПД" (ч.3 ст.271 КУпАП) [40]. Необхідно привести у відповідність вищезгадані норми КУпАП України, закріпивши в них право особи на БПД, передусім при адміністративному затриманні, коли можуть мати місце найбільш серйозні порушення конституційних прав громадян.

Неприпустимою є практика щодо використання правоохоронними органами України адміністративного затримання для "вибивання" необхідних правоохоронцям свідчень, які стосуються кримінальних справ, до якої ЄСПЛ поставився критично. Зокрема, така ситуація мала місце у справі *Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine* (2011), по якій ЄСПЛ визнав за доцільне присудити 35 тис. євро як компенсацію нематеріальної шкоди [41].

Наприкінці відзначимо, що за результатами досліджень, проведених у країнах Східної Європи, що вступають в Європейське співтовариство, були вироблені певні рекомендації, зокрема, щодо надання безоплатної юридичної допомоги у цивільних справах. Так, ці держави повинні були зробити окремі кроки, передусім повинні бути встановлені чіткі критерії надання правової допомоги; віднайти нові механізми для створення стійкої системи фінансування БПД, наприклад, за рахунок зниження податків окремим громадянам, що вносять пожертвування на ці цілі, розвивати моделі *pro bono* (добровільної безоплатної діяльності). До того ж країни ЄС обговорюють необхідність закріпити в директивах ЄС стандарти БПД з фінансуванням її за рахунок бюджету в таких випадках: 1) для юридичного представництва громадян при захисті колективних прав (наприклад, екологічних, прав жінок, прав споживачів); 2) для підвищення правової грамотності населення (Інтернет, телебачення, відео-програми в судах); 3) для всіх справ, пов'язаних з депортацією, міграцією та дискримінацією (особливо у справах, пов'язаних із різними проявами расизму) [42, с.9].

При розробці стандартів у галузі БПД як відправну точку пропонується використовувати вихідні принципи, які проголосила Англійська група правових дій (*English Legal Action Group*), а саме: "1. Доступ до правосуддя – це конституційне право. 2. Його метою є досягнення не тільки процесуальної справедливості, а й спра-

ведливості по суті справи. 3. Особам необхідна юридична допомога не тільки у кримінальних, а й у цивільних, а іноді й адміністративних справах. 4. Реалізація принципу доступності правосуддя вимагає підключення таких механізмів, як правова освіта та інформованість населення. 5. Програми надання БПД, як зазначає К. Харлоу (Harlow, 1999), повинні брати до уваги реалістичний рівень наявних ресурсів, але ці обмежені ресурси не мають бути визначальними при розробленні державної політики в даній сфері" [43, с.197].

Висновки

Узагальнюючи позиції Європейського суду з прав людини, можна констатувати наступне:

1. Обов'язок надати особі безоплатного представника у цивільних справах, на переконання ЄСПЛ, іноді виступає одним із способів забезпечення справедливого судового розгляду, передбаченого п.1 ст.6 ЄКПЛ.

2. У практиці ЄСПЛ вироблено критерії, по яких вимагається надання безоплатної правової допомоги у цивільному процесі, серед них: значення результатів судового розгляду для людини; складність справи з точки зору процедури і питань, що розглядаються; обов'язковість участі адвоката як представника відповідно до національних законів; здатність особи самостійно представляти свої інтереси в порівнянні з іншими сторонами процесу; відсутність у людини можливості оплачувати юридичні послуги.

3. Відмова у наданні правової допомоги у цивільних справах, які не мають шансу на успіх, не є відмовою в доступі до правосуддя, якщо відмова не є довільною та особа може домогтися вирішення своєї справи в інший спосіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
2. Проект Закону про внесення змін до статті 14 Закону України "Про безоплатну правову допомогу". <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39487>
3. Бова Є. Ю. Організація безкоштовної правової допомоги в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2009. 217 с.
4. Козьмініх А. В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2008. 18 с.
5. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2008. 17 с.
6. Богма А. В. Международно-правовые стандарты права лица на бесплатную правовую помощь и их имплементация в законодательстве Украины. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки*. 2013. Т. 26(65). № 2-1. Ч. 2. С. 391–403.
7. Гончар Д. В. Міжнародні стандарти надання безоплатної правової допомоги та їх вплив на національний правопорядок. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1.

4. У практиці ЄСПЛ досить широко застосовується поняття "кримінальне обвинувачення". Залежно від характеру правопорушення і ступеня суворості покарання, яке може бути призначене особі, щодо якої ведеться провадження у справі про адміністративне правопорушення, така особа може підпадати під конвенційне поняття "обвинувачений у кримінальному злочині".

5. Неприпустимою є практика щодо використання правоохоронними органами України адміністративного затримання для "вибивання" необхідних правоохоронцям свідчень, які стосуються кримінальних справ.

6. При розгляді справи у вищих інстанціях (за наявності таких у національній судовій системі) особа повинна користуватися всіма фундаментальними гарантіями, що містяться у ст.6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (з урахуванням особливостей розгляду справи в суді вищої інстанції).

7. Необхідно привести у відповідність із Законом України "Про безоплатну правову допомогу" норми КУпАП України, закріпивши в них право особи на БПД, передусім при адміністративному затриманні, коли можуть мати місце найбільш серйозні порушення конституційних прав громадян.

Конфлікт інтересів

На думку автора конфлікт інтересів відсутній.

Вираз вдячності

Дослідження виконано відповідно до плану наукової роботи кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

8. Сміт Р. Надання безкоштовної юридичної допомоги та управління системою надання безкоштовної юридичної допомоги Великобританії. <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/-mizhnarodni-standarti-nadannya-pravovoyi-dopomogi-porivnyalniy-analiz.html>
9. Кіку М. Новая модель юридической помощи? Юридическая помощь в Болгарии, Грузии и Молдове. *Бесплатная юридическая помощь: модель взаимодействия государства и гражданского общества (зарубежный и российский опыт)*: Сборник докладов. М.: ООО "Акварель", 2011. С. 275–281.
10. Cousins M. The Politics of Legal Aid – A Solution in Search of a Problem. *Civil Justice Quarterly*. No. 13 (1994), pp. 111.
11. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: від 22.01.1993. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009
12. Конвенція з питань цивільного процесу ООН: від 01.03.1954. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_083
13. Основні принципи, що стосуються ролі юристів ООН (прийняті VIII Конгр. ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р.). http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_313
14. Draft Universal Declaration on the Independence of Justice ("Singhvi Declaration"). <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/SR-Independence-of-Judges-and-Lawyers-Draft-universal-declaration-independence-justice-Singhvi-Declaration-instruments-1989-eng.pdf>
15. Про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах: резолюція (76) 5 ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 254 засіданні заступників міністрів 18.02.1976. http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_2.pdf
16. Резолюція (78) 8 Комітета міністрів о юридической помощи и консультациях: 02.03.1978. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_132
17. Кіку М. Право на юридическую помощь в гражданском судопроизводстве: обоснование с позиций принципа верховенства прав человека. *Бесплатная юридическая помощь и обеспечение доступа к правосудию в России*: сб. докл. М., 2010. С. 108–136.
18. Golder v United Kingdom (Application no. 4451/70): Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 21 February 1975. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
19. Case of Airey v. Ireland. Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 9 October 1979 p. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57420>
20. Affaire Van der Musselle c. Belgique (Requête no 8919/80). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 23 novembre 1983. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591>
21. Европейский суд по правам человека. Избранные решения: в 2 т. / редкол.: [В. А. Туманов и др.]. М.: Норма, 2000. Т. 1. 856 с.
22. Case of Steel and Morris v. the United Kingdom (Application no. 68416/01). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 15 February 2005, final 15/05/2005. Media and entertainment law. <https://simplestudying.com/steel-and-morris-v-uk-2005-emlr-15-echr-2/>
23. Case of Perks and others the United Kingdom (Applications nos. 25277/94, and 28456/95) [Electronic resource]: Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 12 October 1999. *Human Rights*. <http://swarb.co.uk/perks-and-others-vthe-united-kingdom-echr-12-oct-1999-4/>
24. P., C. And S. v. United Kingdom (Application no. 56547/00) Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 16 July 2002, final 16/10/2002. *Human Rights & Public Law*. <http://www.1cor.com/1315/?f>
25. Case of Achmea B. V. v. The Slovak Republic (№ 2013–12 (№ 2). UNCITRAL, 1976. ItaLaw. <http://www.italaw.com/cases/2564>
26. Case of Andronicou and Constantinou v. Cyprus (86/1996/705/897). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 9 October 1997. *European Court of Human rights*. http://www.hrcr.org/safrica/life/andronicou_cyprus.html
27. Case of Airey v. Ireland. Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 9 October 1979 p. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57420>
28. Case of X. v / the Federal Republic of Germany (№ 9365/81). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg decision of 5 July 1977. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-74554&filename=X.v.%20FEDERAL%20REPUBLIC%20OF%20GERMANY.pdf>
29. Case of Aerts v. Belgium (61/1997/845/1051). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 30.07.1998 p. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58209>

30. Wilson, Richard J. The Right to Legal Assistance in Civil and Criminal Cases in International Human Rights Law (February 2002). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1028899>
31. Case of Engel and others v Netherlands Ands (Article 50) (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 23 November 1976. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57478>
32. Case of Benham v. The United Kingdom (Application no. 19380/92). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 10 June 1996. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57990>
33. Kadubec c. Slovaquie. Heymanns Carl, 1999. 212 p. *Amazon.de*. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13642989908406814?journalCode=fjhr20>
34. Case of Bendenoun v France (Application no. 12547/86). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 24 February 1994, para. 47. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57863>
35. Бурков А. Л. Юридическая помощь по гражданским и административным делам в соответствии с Конвенцией о защите прав человека и основных свобод. *Бесплатная юридическая помощь и обеспечение доступа к правосудию в России* / Институт права и публичной политики. М., 2010. С. 135–147.
36. Case of Lauko v Slovakia (4/1998/907/1119). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 2 September 1998. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58234>
37. Case of Ozturk v Germany (Application no. 8544/79). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg, 21 February 1984. *European Court of Human rights*. <https://app.justis.com/case/ozturk-v-germany/overview/c4Kdm4mtnZWca>
38. Михайлова против России: не предоставление бесплатной правовой помощи в производстве по административным правонарушениям нарушает статью 6 Конвенции. 19.11.2015. <https://precedent.in.ua/2016/04/08/myhajlova-protyv-rossyy-nepredostav/>
39. Case of Balsytė-Lideikienė v. Lithuania (Application no. 27510/08). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg of 4 November 2008, para. 61, final 04/02/2009. *European Court of Human rights*. http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Lithuania_ENG.pdf
40. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
41. Case of Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine (Application no. 42310/04). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 21 April 2011, final 21/07/2011. *Council of Europe*. <http://helpcoe.org/news/ecthr-case-translated-armenian-nechiporuk-yonkalo-v-ukraine>
42. Красногорова А. С. Доступная юридическая помощь по гражданским делам: моногр. М.: ИНФРА-М, 2012. 100 с.
43. Harlow C. Access to Justice as a Human. *The European Union and Human Rights*. Oxford, 1999. P. 187–214.

REFERENCES

1. *Pro bezoplatnu pravovu dopomohu* [About free legal assistance]. *Zakon Ukrayiny* (02.06.2011 No. 3460-6). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (in Ukr.).
2. *Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do statti 14 Zakonu Ukrayiny "Pro bezoplatnu pravovu dopomohu"* [Draft Law on Amendments to Article 14 of the Law of Ukraine "On Free Legal Aid"]. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39487> (in Ukr.).
3. Bova, YE. YU. (2009). *Orhanizatsiya bezkoshtovnoyi pravovoyi dopomohy v Ukrayini* [Organization of free legal aid in Ukraine]. Candidate's thesis (12.00.10). Kyiv (in Ukr.).
4. Kozminykh, A. V. (2008). *Rol instytutu advokatury v realizatsiyi pravozakhysnoyi funktsiyi hromadyansko-ho suspilstva* [The role of the advocacy institute in implementing the human rights function of civil society]. Extended abstract of candidate's thesis (23.00.02). Odesa (in Ukr.).
5. Tatsiy, L. V. (2008). *Yurydychna pryroda advokatury v systemi zakhystu prav i svobod lyudyny i hromadyanyna* [The legal nature of advocacy in the system of protection of human and citizen rights and freedoms]. Extended abstract of candidate's thesis (12.00.01). Kharkiv (in Ukr.).
6. Bogma, A. V. (2013). *Mezhdunarodno-pravovyye standarty prava litsa na besplatnuyu pravovuyu pomoshch i ikh implementatsiya v zakonodatelstve Ukrainy* [International legal standards of the right of a person to free legal assistance and their implementation in the legislation of Ukraine]. *Uchenyye*

- zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. Seriya: Yuridicheskiye nauki, 26(65). No. 2-1. Part. 2, 391–403 (in Ukr.).
7. Honchar, D. V. (2017). Mizhnarodni standarty nadannya bezoplatnoyi pravovoyi dopomohy ta yikh vplyv na natsionalnyy pravoporyadok [International standards for providing free legal aid and their impact on the national legal order]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (1) (in Ukr.).
 8. Smit, R. *Nadannya bezkoshtovnoyi yurydychnoyi dopomohy ta upravlinnya systemoyu nadannya bezkoshtovnoyi yurydychnoyi dopomohy Velykobrytaniyi* [Providing pro bono legal aid and managing the pro bono legal aid system in the UK]. <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/-mizhnarodni-standarti-nadannya-pravovoyi-dopomogi-porivnyalniy-analiz.html> (in Ukr.).
 9. Kiku, M. (2011). Novaya model yuridicheskoy pomoshchi? Yuridicheskaya pomoshch v Bolgarii, Gruzii i Moldove [A new model of legal aid? Legal assistance in Bulgaria, Georgia and Moldova]. In: *Besplatnaya yuridicheskaya pomoshch: model vzaimodeystviya gosudarstva i grazhdanskogo obshchestva (zarubezhnyy i rossiyskiy opyt)*: Sbornik dokladov. M.: OOO "Akvarel" (s. 275-281) (in Russ.).
 10. Cousins, M. (1994). The Politics of Legal Aid – A Solution in Search of a Problem. *Civil Justice Quarterly*, (13), 111.
 11. *Konventsia pro pravovu dopomohu i pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeynykh i kryminalnykh spravakh* [Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters]. (22.01.1993). http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (in Ukr.).
 12. *Konventsia z pytan tsyvilnoho protsesu OON* [UN Convention on Civil Procedure]. (01.03.1954). http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_083 (in Ukr.).
 13. *Osnovni pryntsypy, shcho stosuyutsya roli yurystiv OON* [Basic principles concerning the role of UN lawyers]. (pryynyati VIII Konhr. OON po zapobihannu zlochynam u serpni 1990 r.). http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_313 (in Ukr.).
 14. Draft Universal Declaration on the Independence of Justice (“Singhvi Declaration”). <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/SR-Independence-of-Judges-and-Lawyers-Draft-universal-declaration-independence-justice-Singhvi-Declaration-instruments-1989-eng.pdf>
 15. *Pro bezoplatnu pravovu dopomohu v tsyvilnykh, hospodarskykh i administratyvnykh spravakh* [On free legal assistance in civil, economic and administrative cases]. Rezolyutsiya (76) 5 ukhvalena Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 254 zasidanni zastupnykiv ministriv 18.02.1976. http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_2.pdf (in Ukr.).
 16. *Rezolyutsiya (78) 8 Komiteta ministriv o yuridicheskoy pomoshchi i konsultatsiyakh* [Resolution (78) 8 of the Committee of Ministers on legal aid and advice]. (02.03.1978). http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_132 (in Ukr.).
 17. Kiku, M. (2010). Pravo na yuridicheskuyu pomoshch v grazhdanskom sudoproizvodstve: obosnovaniye s pozitsiy printsipa verkhoventstva prav cheloveka [The right to legal assistance in civil proceedings: justification from the standpoint of the principle of the rule of human rights]. In: *Besplatnaya yuridicheskaya pomoshch i obespecheniye dostupa k pravosudiyu v Rossii*: sb. dokl. M. (s. 108–136) (in Russ.).
 18. *Golder v United Kingdom* (Application no. 4451/70): Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 21 February 1975. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
 19. *Case of Airey v. Ireland*. Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 9 october 1979 p. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57420>
 20. *Affaire Van der Musselle c. Belgique* (Requête no 8919/80). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 23 novembre 1983. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591>
 21. Tumanov, V. A. (Red. Et al). (2000). *Yevropeyskiy sud po pravam cheloveka. Izbrannyye resheniya* [European Court of Human Rights. Selected Solutions]. V 2 t. M.: Norma, T. 1 (in Russ.).
 22. *Case of Steel and Morris v. the United Kingdom* (Application no. 68416/01). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 15 February 2005, final 15/05/2005. Media and entertainment law. <https://simplestudying.com/steel-and-morris-v-uk-2005-emlr-15-echr-2/>
 23. *Case of Perks and others the United Kingdom* (Applications nos. 25277/94, and 28456/95) [Electronic resource]: Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 12 October 1999. *Human Rights*. <http://swarb.co.uk/perks-and-others-vthe-united-kingdom-echr-12-oct-1999-4/>
 24. *P., C. And S. v. United Kingdom* (Application no. 56547/00) Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 16 July 2002, final 16/10/2002. *Human Rights & Public Law*. <http://www.1cor.com/1315/?f>

25. Case of Achmea B. V. v. The Slovak Republic (№ 2013–12 (№ 2). UNCITRAL, 1976. ItaLaw. <http://www.italaw.com/cases/2564>
26. Case of Andronicou and Constantinou v. Cyprus (86/1996/705/897). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 9 October 1997. *European Court of Human rights*. http://www.hrcr.org/safrica/life/andronicou_cyprus.html
27. Case of Airey v. Ireland. Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 9 October 1979. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57420>
28. Case of X. v / the Federal Republic of Germany (№ 9365/81). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg decision of 5 July 1977. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-74554&filename=X.v.%20FEDERAL%20REPUBLIC%20OF%20GERMANY.pdf>
29. Case of Aerts v. Belgium (61/1997/845/1051). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 30.07.1998. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58209>
30. Wilson, Richard J. The Right to Legal Assistance in Civil and Criminal Cases in International Human Rights Law (February 2002). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1028899>
31. Case of Engel and others v Netherlands Ands (Article 50) (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 23 November 1976. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57478>
32. Case of Benham v. The United Kingdom (Application no. 19380/92). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 10 June 1996. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57990>
33. Kadubec c. Slovaquie. Heymanns Carl, 1999. 212 p. *Amazon.de*. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13642989908406814?journalCode=fjhr20>
34. Case of Bendenoun v France (Application no. 12547/86). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 24 February 1994, para. 47. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57863>
35. Burkov, A. L. (2010). Yuridicheskaya pomoshch po grazhdanskim i administrativnym delam v sootvetstvii s Konventsiiy o zashchite prav cheloveka i osnovnykh svobod [Legal assistance in civil and administrative cases in accordance with the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. In: *Besplatnaya yuridicheskaya pomoshch i obespecheniye dostupa k pravosudiyu v Rossii / Institut prava i publichnoy politiki*. M. (s. 135–147) (in Russ.).
36. Case of Lauko v Slovakia (4/1998/907/1119). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 2 September 1998. *European Court of Human rights*. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58234>
37. Case of Ozturk v Germany (Application no. 8544/79). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg, 21 February 1984. *European Court of Human rights*. <https://app.justis.com/case/ozturk-v-germany/overview/c4Kdm4mtnZWca>
38. *Mikhaylova protiv Rossii: ne predostavleniye besplatnoy pravovoy pomoshchi v proizvodstve po administrativnym pravonarusheniyam narushayet statyu 6 Konventsii* [Mikhailova v. Russia: Failure to provide free legal assistance in administrative proceedings violates Article 6 of the Convention]. (19.11.2015). <https://precedent.in.ua/2016/04/08/myhajlova-protyv-rossyy-nepredostav/> (in Russ.).
39. Case of Balsytė-Lideikienė v. Lithuania (Application no. 27510/08). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg of 4 November 2008, para. 61, final 04/02/2009. *European Court of Human rights*. http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Lithuania_ENG.pdf
40. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. *Zakon Ukrayiny* (07.12.1984 No. 8073-10). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayinskoyi RSR*, (51), 1122. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (in Ukr.).
41. Case of Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine (Application no. 42310/04). Judgment European Court of Human rights, Strasbourg 21 April 2011, final 21/07/2011. *Council of Europe*. <http://helpcoe.org/news/ecthr-case-translated-armenian-nechiporuk-yonkalo-v-ukraine>
42. Krasnogorova, A. S. (2012). *Dostupnaya yuridicheskaya pomoshch po grazhdanskim delam* [Affordable legal aid in civil cases]. Monogr. M.: INFRA-M (in Russ.).
43. Harlow, C. (1999). Access to Justice as a Human. *The European Union and Human Rights*. Oxford, 187–214.

Published in:
Форум права: 73 pp. 40–52 (2).

Related identifiers:
10.5281/zenodo.6471073
http://forumprava.pp.ua/files/040-052-2022-2-FP-Vilchik_6.pdf
http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2022_2_6.pdf

License (for files):
[Creative Commons Attribution 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Received: 26.08.2022
Accepted: 21.09.2022
Published: 30.09.2022
Available online: 30.09.2022

Cite as:

Вільчик, Т. Б. (2022). Право на безоплатну правову (юридичну) допомогу по цивільних справах у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум Права*, 73(2), 40–52.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.6471073>

Vilchik, T. B. (2022). Pravo na bezoplatnu pravovu (yurydychnu) dopomohu po tsyvilnykh spravakh u praktytsi Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny [Right to Free Legal Aid in Civil Cases in The Practice of the European Court of Human Rights]. *Forum Prava*, 73(2), 40–52.
<http://doi.org/10.5281/zenodo.6471073>